

Проблеми забезпечення якості запобіжної дії кримінального закону

Б. М. Головкін, кандидат юридичних наук, завідувач сектору дослідження проблем злочинності та її причин ІВПЗ АПрН України

ЗАПОБІЖНИЙ ЕФЕКТ ПРАВОНАСТОСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ

Загальнопревентивна і спеціально-превентивна функція діяльності органів кримінального переслідування опосередковано реалізується у своєчасному виявленні осіб, які вчинили діяння, що мають ознаки злочинів, їх кваліфікації, проведенні досудового слідства, статистичному обліку виявлених злочинів та результатів їх розслідування. З одного боку, через оцінку якості роботи органів кримінального переслідування населенням формується різний за інтенсивністю та стійкістю загальнопревентивний ефект суспільної свідомості, що стримує певну частину громадян, схильних до різного роду правопорушень. Окрім цього, як у жертв злочинних проявів, так і решти пересічних громадян формується суспільна думка про ступінь правової захищеності в державі, рівень довіри до правоохоронних структур і влади загалом. З другого боку, оперативність і професійність цієї роботи позитивно впливають на делатентизацію злочинних проявів, розвінчують міфи кримінального середовища про безкарність і правове свавілля, на практиці реалізують принципи верховенства права, соціальної справедливості, невідворотності покарання за кримінальні дії.

За даними офіційної статистики МВС України, у нашій державі у 1996 р. був зафіксований «переломний момент» у динаміці злочинних проявів (– 3,9 %), після якого рівень злочинності в Україні нібито неухильно знижується. З того часу будь-яких логічних пояснень загадковому українському феномену «невпинного скорочення злочинності», яке продовжується й дотепер, ані міжнародні, ані вітчизняні експерти дати не можуть. Фахівці в галузі кримінології схильні вважати, що досягти таких сумнівних «успіхів» МВС України може лише у разі запровадження так званого «ручного» режиму керування обліково-реєстраційною статистичною звітністю. На користь цього свідчить динаміка реагування органів внутрішніх справ на факти злочинних посягань проти прав і законних інтересів громадян. Так, якщо до 1996 р. пропорція порушених кримінальних справ (від числа заяв та повідомлень громадян про факти вчинення проти них злочинів) і процесуальних рішень про відмову в кримінальному переслідуванні злочинців стабільно становила 30–35 % проти 50 %, то у 2001 р. це співвідношення склало 26,6 % проти 54,1 %, а у 2008 р. — 11,7 % до 76,5 %. Тобто 9 із 10 потерпілих від злочинних посягань «пішли ні з чим» після звернення до органів внутрішніх справ. Більш того, дійшло до абсурду, коли у 2008 р. кількість звернень громадян із приводу фактів учинених проти них злочинів у 7 (!) разів перевищує число зареєстрованих злочинів (2 874 355 проти 384 424), а керівництво МВС України і надалі бадьоро рапортує про нові успіхи у сфері боротьби зі злочинністю. Невипадково у 2008 р. подано 1,5 млн скарг громадян на незаконні дії та бездіяльність міліції за фактами вчинених злочинів. На підставі викладеного слід дійти висновку: якщо лише штучна латентність перевищує обсяг зареєстрованої злочинності у кілька разів, то дійсний рівень злочинності є ще більшим, але він фактично не фіксується.

Значною мірою вплинула на такий стан справ *низька запобіжна якість кримінального й адміністративного законодавства*, зокрема, славнозвісна часткова декриміналізація викрадань (2005 р.), пов'язана з підвищенням граничної межі караності крадіжок, шахрайств, привласнень чи розтрат від 3 неоподаткованих мінімумів доходів громадян. Співвідношення розрахунків вартості викраденого майна з рівнем мінімальної заробітної плати, ставка якої постійно зростає, фактично узаконили злодійство в Україні як масове явище.

Для наочності сприйняття наслідків часткової декриміналізації найпоширенішого виду викрадення чужого майна — крадіжок та їх впливу на

загальний рівень зареєстрованої злочинності в Україні розглянемо показники роботи обліково-реєстраційних підрозділів ОВС та результати кваліфікації цих діянь органами досудового слідства за останні 5 років.

Таблиця 1

Динаміка розгляду заяв, повідомлень про крадіжки, що надійшли до ОВС

Зареєстровано Заяв та повідомлень про крадіжки (у тис.)	Р о к и				
	2004	2005	2006	2007	2008
	578,4	608,5	654,9	672,2	635,9
Порушено кримінальних справ (у тис.)	238,7	195,6	132,8	113,7	106,8
Прийнято рішень про відмову у порушенні кримінальної справи (у тис.)	282,9	350,8	454,7	496,8	469,9
Відношення між числом заяв про факти крадіжок і кількістю зареєстрованих злочинів крадіжок	41,3 %	29,9 %	20,3 %	16,9 %	16,8 %
Порівняння показників рівня зареєстрованої злочинності із числом декриміналізованих крадіжок (у тис.)	Кількість усіх зареєстрованих злочинів в Україні				
	520,1	485,7	420,9	401,3	384,4
	Кількість випадків відмови кримінального переслідування за фактами крадіжок				
	282,9	350,8	454,7	496,8	469,9
	Співвідношення між цими показниками				
	54,4 %	72,2 %	108,0 %	123,8 %	122,2 %

Не потрібно проводити глибокого кримінологічного аналізу, щоб переконатися у масштабах стрімкого зростання непокараного контингенту злодіїв, зумовлених роботою узаконених механізмів виведення із-під кримінального переслідування осіб, які вчинили крадіжки. Цілком очевидними стають шляхи досягнення «вражаючих успіхів» МВС України у зниженні рівня злочинності та стабілізації криміногенної обстановки в державі. Подібна ситуація буде зберігатися доти, доки органи внутрішніх справ будуть звітувати самі перед собою, а головним критерієм ефективності їх діяльності залишатимуться так звані показники розкриття злочинів. Для ілюстрації загального стану роботи органів кримінального переслідування по розкриттю злочинів розглянемо

категорію корисливих насильницьких злочинів, що загалом відносять-ся до групи тяжких і особливо тяжких посягань.

Таблиця 2

**Показники розкриття грабежів, розбоїв, вимагань
за 2002–2008 рр.**

Злочини	Роки						
	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.
Грабежі	74,6%	46,7%	46,6%	41,0%	49,1%	56,3%	60,7%
Розбої	92,9%	90,6%	98,8%	77,6%	80,6%	80,4%	81,6%
Вимагання	92,5%	89,8%	92,4%	88,0%	82,7%	87,7%	88,8%

Орієнтиром достовірності показників розкриття може виступати 2005 р., бо саме тоді у МВС України проводилася кампанія посилення обліково-реєстраційної дисципліни, що закономірно відбилася на помітному зниженні частки розслідуваних злочинів у співставленні з усім періодом порівняння. Підозріло високим є розкриття грабежів. До того ж «ножиці» між 74,6% та 41% упродовж 3 років відверто насторожують. У наступні 2007–2008 рр. розслідування грабежів стрімко наближується до рекордних показників 2001 р. Така тенденція, очевидно, свідчить про вибіркочну реєстрацію й опосередковано вказує на негативні зміни у процесах штучного приховування злочинів від обліку. Можна було б відмітити більш-менш стабільне розслідування розбоїв, якби не перепад між 2004 р. (98,8%) та наступним 2005 р. (77,6%). Зрештою, порівняння 15% рівня розкриття берглері в США і 80% розкриття розбоїв в Україні наводить на сумні роздуми. Невже вітчизняні працівники ОВС, які щосили бідкаються на хронічне недофінансування, стрімке вимивання професійного ядра співробітників, недолугу кадрову політику, технічну відсталість криміналістичних засобів тощо, за рівнем розкриття в рази перевершують американських колег? Щось не схоже. Ознаки штучної латентності вбачаються і на прикладі вимагання. Не зрозуміло, як може бути розкриття зареєстрованих розбоїв вищим, ніж вимагань? За логікою має бути навпаки. Однак таблиця 2 яскраво ілюструє таке «диво» упродовж 2002–2004 рр. У наступні роки, немов за помахом невидимого диригента, все стає на свої місця. Очевидним є одне: обсяги квазілатентності набувають дедалі масштабнішого характеру і ця небезпечна тенденція послідовно поширюється на тяжкі й особливо тяжкі злочини.

На жаль, боротьба зі злочинністю більшою мірою ведеться у напрямку коригування статистичної звітності, аніж у напрямку вживання дієвих заходів по захисту громадян від злочинних проявів. Внаслідок цього серйозною криміногенною загрозою сучасності стала *латентна віктимізація населення*. Тотальна зневіра жертв кримінальних посягань у спроможність органів кримінального переслідування знайти і притягнути до кримінальної відповідальності злочинців обернулася дискредитацією інституту правового захисту державою прав і законних інтересів громадян. За даними нашого дослідження, 54 % жертв грабежів, розбоїв і вимагань саме з цих причин не зверталися до органів кримінального переслідування. Як свідчать результати міжнародних віктимологічних опитувань населення України, від 60 до 70 % осіб, які постраждали від злочинів, не повідомляють про ці факти компетентним органам. Репрезентативні соціологічні опитування громадської думки населення демонструють, що понад 75 % громадян відчувають почуття незахищеності від злочинних посягань і страху перед злочинним середовищем.

Викладене дає підстави констатувати досить низький запобіжний ефект правозастосовчої діяльності органів кримінального переслідування, зумовлений неефективністю системи існуючих критеріїв оцінок цієї діяльності, низькою якістю досудового слідства і прогалинами в законодавстві. Такий стан справ у сфері боротьби зі злочинністю створює умови для масової криміналізації свідомості певних кіл громадян та позначається на погіршенні відчуття безпеки у населення України.

С. Ю. Лукашевич, кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ З ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Державна політика, як важливий компонент життєдіяльності суспільства, маючи велику кількість вимірів і характеристик, формує від-